

Bağış Faaliyetleri ve Kent Alanlarının Erken Dönem Oluşumu: Arnavutköy Rum Cemaati Örneği

Savvas E. Tsilenis

Yunanistan Milli Araştırma Kurumu

Çeviri: Hamza Aybar

Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Rum Ortodoks cemaatin 19. yüzyıldaki bağış faaliyetleri hakkındaki çalışmalar, eski dönemlerde yapılan çalışmalar sayesinde çok yönlü bir biçimde derinliğine araştırılmıştır. Bu çalışmalarda bağış yaklaşık 70 yıl önce güçsüz ve tehlike altında olanlara karşı yapılan memnuniyet verici bir hareket ya da hizmet gibi belirsiz bir tanıma sahipti. Hayırsever bu tarz eylemlere girişen ve belirli bir hizmeti sağlayan şahıs olarak kabul edilip, hayırsever tanımı hayır kurumlarına, din ya da eğitim kurumlarına önemli miktarda para sunan cömert kişi şeklinde belirleniyordu. Günümüzde hayır faaliyetlerinin arkasında çoğu kez bulunan örgütlü çıkarlar ile daha fazla bilgi sahibi olduğumuz için söz konusu olguyu ekonomik ve sosyal tarih yanında ayrıca davranış tarihine de dahil etmekteyiz. Fakat konunun, kent alanının oluşumunu cemaat hayır kurumları binalarının inşası ya da belde veya mahalle seviyesindeki kent bütünlüklerinin inşası şeklinde etkileyen bir başka

boyutu daha sözkonusudur. Avrupa’da bu dönemde, sakinlerinin güvenlik ve sağlık ihtiyaçlarını karşılayacak, modern şartlara sahip yeni şehirlerin inşası hakkında farklı teorilerin oluşum olgusu gözlenmektedir. İlgili örneklere; Fransa’da ve İngiltere’de emsal tekstil, demiryolu ve falanster, yani 19. yy da endüstriyel kent önerilerine tepki olarak önerilen ortak topluluğun yaşayacağı fabrika şehirleri tasarlayan Charles Fourie ve Robert Owen gibi utopist sosyalistlerin örneklerine rastlayabiliriz¹.

Özellikle Ekonomi ve Maliye Bakanlıklarının Miras Müdürlüğü gibi kurumlarının arşivlerinde bulunan vasiyetler gibi koruma altında bulunan kanıtların ve dönemin yazılı basınının incelenmesi ve araştırılması bağış ve yardım olgusunun belli bir noktada yeniden düzenlenmesine olanak sağlarken bir yandan Avrupa ülkelerinde yaşayıp faaliyet gösteren hayırseverler ile diğer yanda Doğu’da yaşayıp faaliyet gösteren hayırseverler arasındaki makul paralelliklerin olmaması kaçınılmazdır. Belirtici bir örnek olarak, Vaso Theodorou’nun 1870-1920 yılları arasında yabancı ülkelerdeki Yunanlıların bağış faaliyetlerini konu alan çalışmasında² Batı Avrupa’da yaşayanlar %16, Orta ve Doğu Avrupa’dakiler %26, Orta Doğu bölgesindekiler ise %58’lik bir paya sahip olmaktadır. Son gruptakilerin analizinde; 27 hayırseverin, yani %18’lik bir grubun İstanbul’da ve 50 kişi (%33’lük bir pay) ile en geniş örneğe sahip olan grubun ise Mısır’da ikamet ettikleri göze çarpmaktadır.

Özgeçmişlerin kısımsal sunumu³, *İmerisia* Gazetesi dizisi⁴

.....

- 1 K. Frampton, *Moderna Architektoniki. İstroria ke kritiki (Modern Mimari. Tarih ve eleştiri)*, Atina 1987, s. 30.
- 2 Vaso Theodorou, “Evergetismos ke ophis kinonikis ensomatosis stis parikies (1870-1920) (Hayırseverlik ve cemaatlerde toplumsal katılımın yüzleri (1870-1920))”, *Ta İstorika (Tarihi Konular)*, Melisa yayınevi, sayı 7, Aralık 1987, s. 119-154.
- 3 Stefanos Papageorgiu, *Elines Evergetes “Aksii tis ethnikis evgnomosinis” (Yunan Hayırseverler “Milli şükranı hakedenler”)*, Atina Belediyesi ve Papazisis yayınları, Atina 2001.
- 4 Genel başlık olarak *İ Ellada ton Evergeton (Hayırseverlerin Yunanistanı)*, İmerisia yayınları, basım yönetimi-metinler: Takis Katsimardos, Atina 2004, aşağıdaki hayırsahiplerinin biyografileri ve yaptıkları hayırları içeren 6 cilt

ya da Andrea Sugros⁵ ve Georgios L. Zarifi⁶ gibi şahısların otobi-yografileri de genel ve kapsamlı bir değerlendirme konusunda bize yardımcı olmaktadır. Vasiyetnameler ve düzensiz arşivlerin tesbiti konusundaki zorluklar, genel olarak İstanbul'da faaliyet göstermiş olan hayırseverler hakkındaki materyallerin yayınlanmaması ve pek tabii düzenli arşivlerin eksikliği, bağış yapanların çok yönlü faali-yetlerinin ve Rum Ortodoks Cemaatine miras bırakılan kamusal cemaat yapılarının tasarımcıları ile geliştirdikleri ilişkilerin aydınla-tılmasını zorlaştırmaktadır. Son olarak, bağış faaliyetleri ile paralel ya da aynı noktalara odaklanan fakirlik ve hayırseverlik gibi konular Efi Kanner'in *İstanbul Ortodoks Cemaati'nde Fakirlik ve Yardımseverlik, 1753-1912* isimli yayımlanmış doktora tezine⁷ ve Soula Bozi'nin *İstanbul'daki Beyoğlu-Pera Cemaati*, isimli kitabındaki⁸ cemaat yar-dımları ile ilgili özel bölüme konu olmuştur.

Bağış yapanların, sadece birinci ve ikinci derece eğitim ağının oluşturulmasındaki değil ayrıca *Dersaadet Rum Cemiyet-i Ede-biyesi'nin* (Resim 1) kurulup desteklenerek yaşam boyu öğrenim sisteminin oluşturulmasındaki rolü de Ortodoksların diğer cema-atler arasındaki öncülüğünde belirleyici olmuştur. Osmanlı elitleri fakirliğin önüne geçilmesi ile ilgili gelişmelerden, özellikle devletin

.....

halinde çıkmıştır: Georgios Averof (iş ortağı yazar: Efthimios Sulogiannis), Evangelis Zappas (iş ortağı yazar: Vasias Tsokopoulos), Konstantinos İonidis (İplikçi) (iş ortağı yazar: Giannis E. Chatzimanolakis), Antonis Benakis (İş ortakları yazarlar: Efthimios Soulogiannis, Angelos Delivorias, Valentini Tselika ve Angeliki Chatzimihali), Georgios Stavros (iş ortağı yazar: Zisimos Ch. Sinodinos), Georgios Chatzikonstas (Chatzi Kostas) (iş ortağı yazar: Anastos Dimitropoulos).

5 Andreas Singros, *Apomnimonevmata (Anılar)* (Dört cilt), Dimiourgia yayınları/ yayıncı Ap. A. Charisis, Atina 1995 & 1996 ve Georgios M. Bazilis, *Andreas Singros*, Dimiourgia yayınları/yayıncı Ap. A. Charisis, Atina 1996.

6 G.L. Zarifis, *İ anamnis mu (Anılarım)*, Trochalia yayınları, Atina 2002.

7 Efi Kanner, *Ftochia ke Filanthropia stin Orthodoxi Kinotita tis Konstantinoupolis (İstanbul'un Ortodoks Cemaatinde Fakirlik ve Hayırseverlik)*, 1753-1912, Katarti yayınları, Atina 2004.

8 Soula Bozi, *O Ellinismos tis Konstantinoupolis, Kinotita Stavrodromiu - Peran (İstanbul'daki Helenizm, Beyoğlu - Pera Cemaati)*, Ellinika Grammata yayınları, Atina 2002.

Resim 1. Dersaadet Rum Cemiyet-i Edebiye binasının
1960'lı yıllarında yıkılmadan evvelki hali

büyük Avrupa başkentlerinde bulunan, çoğunda bir çok durumda Rum diplomatların hizmet ettiği büyükelçilikler vasıtasıyla haberdardılar. Osmanlı vatanseverliği toplumsal bütünlüğün güçlenmesini ön şart olarak koşarken, Millet sisteminin iç bütünlüğü yardımseverlik ve eğitime dayanmaktaydı. Ayanlar güçlerini milli okulların, derneklerin, meslek loncalarının, hastanelerin ve «Milli Hayır Kurumları»⁹ olarak adlandırılan hastanelerin tasarlanması ve finanse edilmesinden almaktaydılar. Bunlar, eğitmen, doktor ve mühendis oldukları için bilimsel bilgiye sahip olanlar ya da banker, büyük tüccar ve komisyoncu oldukları için maddi zenginliğe sahip olanlar şeklinde örgütlenmişlerdir. Haris Eksertzoglou¹⁰ *Dersaadet Rum Cemiyet-i Edebiyesi'nin* ilk dönemlerinde ticaret ile uğraşan ailelerin üyelerinin okumuşlara olan üstünlüğünü belirtmektedir. Öte yandan İstanbul'un tahsilli cemaati kamusal alanda mesleki, kültürel ve eğitim oluşumları ya da basın vasıtasıyla ön plana çıkmaktadır. Bu dönemde dolaşımda bulunan basılı meşruatın sayısının çokluğu tesadüfi değildir.

Birçok kişi okul ya da hastane kurumlarının yapılış ve bakımına katılırken, az sayıda kişi sahip olduğu personelin eğitimine dikkat etmiştir. Saygıdeğer yaşamın toplumsal ülküsü Osmanlı İmparatorluğu'nda Batı kaynaklı bir değer olarak gösterilip empoze edilmekteydi. Fakat aynı zamanda Doğu'daki bağış faaliyetleri sembolik olarak olsa bile Avrupa örneği ile yarış içerisindeydi ya da Avrupa'daki hayırseverliği modernleşme çerçevesi içinde taklit etmekteydi. Kesin olan şuydu ki bu akım II. Abdülhamid'in otoriter sultanlık iktidarını bağış ile üniversite, güzel sanatlar okulu, huzurevi, çocuk hastanesi, ilk ve orta dereceli okul, teknik okul ve diğer

.....

9 A. Nanakis, *Eklisia Genos Elinizmos (Kilise, Ulus, Helenizm)*, Tertios yayınevi, Katerini 1993, bk. «Kathikonda tu Diarkus Miktu Simvuliu» (Sürekli Karma Kurul'un görevleri), madde 3, s. 167.

10 Ch. Eksertzoglou, *Ethniki taftotita stin Konstantinoupoli tou dekatu enatu eona. O Ellinikos Filologikos Sillogos Konstantinoupoleos 1861-1912 (19.yüzyıl İstanbulu'nda milli kimlik. Dersaadet Rum Cemiyet-i Edebiyesi 1861-1912)*, Nefeli yayınları, Atina 1996. bk. 2 numaralı şablon, «Sinthesi ton melon tou EFSK kata epangelma» (İstanbul Dersaadet Rum Cemiyet-i Edebiyesi üyelerinin mesleklerine göre yapısı), s. 34.

Resim 2. Sarrafburnu sırtlarından Arnavutköy (1870),
Konstantiniyye'den İstanbul'a, 89.

türlerde hayır kurumlarının inşasına yöneltiyordu. Buna referans olarak Aydın Talay'ın, *Eserleri ve Hizmetleriyle II. Abdülhamid*¹¹ kitabından faydalandım.

Dini kurumlarla bağı olmayanların önemli rolüne rağmen 1909 yılına kadar Patrik hristiyan eğitiminin en yüksek rütbeli gözetmeni olmaya devam etti. Kiliselerin anonim sahibi olarak bahsedilen, örneğin İstanbul'da o dönemde yerleşik bulunan Kastoryalı kürkçüler gibi farklı loncaları Patrik harekete geçirmektedir. Kapacılar (meşhur Epir'deki Zagori cübbeleri olan manto üreticileri), İstanbul'da ve Galata'daki meyhaneciler, özellikle Eminönü ve Unkapanı'ndaki bakkallar ve denizciler ortaya çıkan diğer esnaf gruplarıdır. Manastır ya da küçük kilise inşasını içeren kişisel mülk sahipliği 18. yüzyılın son on yılında yoğunlaşırken, bu olgu küçük endüstri ve tarımsal üretimin zirvede olduğunu göstermektedir. Cemaat tapınaklarının inşası olgusu ortak sorumluluk gerektirirken, takdis edilmiş keşişlerin durumu dışında, bu tarz yapıların inşa masraflarının tamamını tek başına karşılayabilecek şahısların bulunması zor bir durumdu. Meşhur Bizans tarihi uzmanı Fedon Koukoules sayesinde Arnavutköy bölgesinde (Resim 2) 18. yüzyılda 18 farklı küçük endüstriye ait birçok üyenin, «Kilise vasisi ve bunların denetçisi (nazırı)» olarak

.....

11 Sultan'ın eser ve faaliyetlerinin daha detaylı bir analizi için bk. Aydın Talay, *Eserleri ve Hizmetleriyle II. Abdülhamid*, Armoni yayınları, İstanbul 2007.

seçilerek ortaklaşa bir şekilde faaliyet gösterdiklerini öğrenmekteyiz¹². Bunlar, kendilerinden önce seçilenlerin devrettikleri hesapları kontrol ederler ve kilise memurlarının maaşlarının ödenmesi, tapınak ile ayazmaların tamir edilmesi ve okul binalarının korunmasına önem gösterirlerdi. Ayrıca bu vasilerin cemaat üyelerinin ahlâk durumunu kontrol ettikleri, yol yapımı, kanalizasyon borularının temizlenmesi ve atık suların normal bir şekilde nakledilmesine dikkat ettikleri, Cemaat'ten bölgede bulunan Tersane-i Amire için bir çeşit vergi topladıkları, gece bekçilerinin maaşlarını ödedikleri, bölge pazarının düzeninin sağlanması ve itfaiye tulumbasının bakımı ile ilgilendikleri, Cemaat'in tüm ortak giderlerini ödedikleri (ceremeler) ve son olarak bakıma muhtaç öksüz çocuklara sahip çıktıkları gözlemlenmiştir.

Hayırseverler, her ne kadar yabancı ülkelerde yaşasalarda memleketlerini unutmazken, fakir hemşerilerini ve özellikle de genç kızları ekonomik olarak destekliyorlardı. Örnek olarak Prigkos doğduğu yerde bulunan anne ve babadan öksüz her genç kızın çeyizini düzüyordu. Benzer davranış biçimleri, kuzeni Evangelis ile İstanbul'daki Zapion Kız Okulu'nu kuran Konstantinos Zapas gibi Epirli hayırseverlerde de gözlemlenmekteydi. Zapas'ın yayımlanmış vasiyetnamesine göre¹³, okulun kuruluş amacı; Osmanlı İmparatorluğu'nun tüm Rumeli eyaletleri, fakat özellikle de Epir bölgesi kökenli olup ekonomik açıdan güçsüz durumda bulunan soydaş ailelerden 30 kızın bu okullarda okuması ve eğitimlerinin sonunda kendi bölgelerine geri dönüp öğretmenlik yaparak Rum eğitimini Osmanlı Devleti'nde yaşayan Rum ortodoks kızlarına aktarmaları şeklinde belirtilmiştir. Ayrıca banker olan Hristakis Zografos da 1873 yılında Epir'in Kestorati köyünde, yani doğum yerinde, inşa edip 1892 yılına kadar bakımını üstlendiği bir Rum okulu (sekiz sınıflı orta

.....

12 Fedon Kukules, "Peri diikiseos ton kinon Megalu Revmatos apo tu 1750 mechri tu 1850 (Arnavutköy cemaatinin yönetimi üzerine 1750'den 1850'ye kadar)", Anatoli (Anadolu) isimli Küçükasyalılar Derneğinin *Ksenofanis* dergisi, cilt III (1905-1906), ss. 410-424.

13 Kula Ksiradaki, *Apo ta arxia tu elengtiku sinedriu, parthenagogia ke daskales upodulu elinismu (Sayıştay Arşivlerinden Boyunduruk Altındaki Hellenizmin Kız Okulları ve Kadın Öğretmenleri)*, (yazarın yayını), basım evi meçhul, Atina 1972, s. 51-53.

Resim 3. Arnavutköy yangın sonrası bölgesi, 1887,
Konstantiniyye'den İstanbul'a

okul seviyesinde), bir öğretmen ve iyi öğrenciler tarafından eğitim verilen çok sınıflı bir interaktif okul (interactive school) ve bir kız okulu ile ön plana çıkmaktadır. Zografos aynı zamanda Yunan dilini konu alan çalışma ve araştırmaları desteklemesinin yanında İstanbul Helen Edebiyat Cemiyeti'nde «Zografion Yarışması»nın kurumsallaşmasını sağlamıştır. İstanbul'da kendisinin adını taşıyan okullar meşhurdur.

Bağış faaliyetlerinde özel bir konumu olan olgu ise İstanbul Arnavutköy'de 11 Nisan 1887 tarihindeki yangından sonra inşa edilen on yedi adet küçük evdir¹⁴. (Resim 3) Bu olguyu bilmemize

.....

14 [Anonim] *Ta kata tin anegersin deka epta ikion iper ton thimaton tis episimovasis pirkayias en Megalo Reumati ti 11 Apriliu 1887 meta tu apologismu tis genomenis dapanis para tis proedrevomenis ipo tis eksobotatis Presvias tis Agglias Ledis White (Arnavutköy'de 11 Nisan 1887'de meydana gelen yangının felaketzedeleri için yapılan 17 evin inşasına ve daha sonra ekselanları İngiltere Büyükelçisi'nin eşi, Lady White başkanlığındaki kurul tarafından yapılan harcamanın raporuna dair. Söz konusu rapor İstanbul'da Angelidi Kardeşlerin matbaasında 1887'de basıldı. Bu kitapçığı okuma şansına Ekümenik Patrikhane'nin kütüphanesinde sahip oldum. Kitapçık ayrıca «İstanbul Boğazı'ndaki Arnavutköy» sitesinde (<http://www.megarevma.net/filoptoxos1.htm>)*

olanak sağlayan faktör hiç şüphesiz Kilise Mütevelli Heyeti üyeleri tarafından aynı yıl İstanbul'da neşredilen bir kitapçıktır¹⁵. Bu bağış faaliyetinde başrolü oynayan şahıs, Polonya'da doğmuş ve İrlandalı Katolik bir aileye mensup olan Britanya büyükelçisi Sir William Arthur White'in¹⁶ eşi, Renzior Ailesi'nden Lady Catherine White'dır. Sir William Arthur White. Britanya Dış İşleri Bakanlığı'nda Varşova, Danzig ve Bükreş'te Britanya Konsolosu olarak hizmet ettikten sonra, 1886'da İstanbul'a tam yetkili Büyükelçi olarak atanmıştır ve ölümüne dek bu görevi devam ettirmiştir. Kendisi Protestan bir hükümet tarafından bir Britanya sefaretine atanan ilk Katolik'tir. Sir William Arthur White'ın çabaları sayesinde Sırbistan ile Bulgaristan arasında çıkması muhtemel bir savaşın önlenmesinin yanı sıra Bulgaristan ve Doğu Rumeli'nin birleşmesi de dönemin Büyük Güçleri tarafından kabul görmüştür.

Lady Catherine White, daha önce aynı noktada bulunan 500 adet harabeye dönmüş evde¹⁷ (Resim 4, 4a, 4b) yaşayıp artık yoksul

.....

Hayırseverlik kısmında kayıtlı bulunmaktadır ve Mitropolit Genadios'un [Arabacoglu] *Arnavutköy Tarihi* (1949), adlı kitabına atıfta bulunmaktadır, s. 124 & 125.

15 Kilise Kurulu'nun cevabında «asil Lady White'a bildirilmek üzere» Georgios Kalpakas, K. Stamatidis, A. Ksanthopoulos ve ayrıca muhtar olarak N. Vaias imzalıyorlar, age. s. 9. Bu isimler İliupoli Metropoliti Gennadio Arabacoglu tarafından yayımlanan *İstoria tu Megalu Revmatos (Arnavutköy Tarihi)*, Çituri Kardeşler Matbaası, İstanbul 1949 s. 140, adlı eserde on yedi evin inşası için hazırlanan protokolün imzacıları olarak anılıyor. Bunlardan G. Kalpakas (imzasının okunmasındaki zorluktan ötürü kendisi Kalpakos olarak anılıyor) A. Millas'ın *Sfragides Konstantinupoleos. Nai, sholes, somatia, sintehnies (İstanbul Mühürleri. Kiliseler, okullar, dernekler, loncalar)*, «İ Mnimosini» (Mnemosyne) Tarih & Halk Bilimi Araştırmaları yayınları, Atina 1996, adlı eserde bulunan derneğe ait bir fiş resminde 1875 yılında «Galata'daki Kız Okulu'nun korunması amacıyla kurulan Eğitimseverler Derneği'nin kasa sorumlusu (s. 313) ve aynı eserde A. Ksanthopoulos Fener Hayırseverler Cemiyetinin özel sekreteri (s. 101) olarak gözükyorlar.

16 bk. http://en.wikipedia.org/wiki/William_Arthur_White.

17 Edwin A. Grosvenor, *Constantinople*, Roberts Brothers yayınları, Boston 1895, s. 161' de şu şekilde yazıyor: «1887 yılında meydana gelen dehşet verici bir yangın bir gecede 1500'den fazla evi harap etti. Felaketten sonra hayatta kalanların oturduğu şehrin kuzeyindeki bir grup ev hızlı bir şekilde umumi

Resim 4. Arnavutköy'de harabeye dönmüş evler, wow.Turkey.com

Resim 4a. Yangın bölgesinden Boğaz tarafı bakışı (doğu), wow.Turkey.com

.....

hayırseverlik faaliyeti vasıtasıyla inşa edildi. Bu faaliyetlerin önemli bir kısmı meşhur bir İngiliz Büyükelçi'nin eşi olan Lady White'ın çabaları vasıtasıyla gerçekleşti.» Mitropolit Genadios [Arabacıoğlu], (1949), ise belki de kasıtlı bir şekilde gerçeği bilerek harap olmuş evlerin sayısını 500 olarak kaydediyor, s. 125, bu 10.000 kişilik bir kilise bölgesindeki 1500 ev rakamından daha mantıklı bir rakam.

BAĞIŞ FAALİYETLERİ VE KENT ALANLARININ ERKEN DÖNEM OLUŞUMU:
ARNAVUTKÖY RUM CEMAATİ ÖRNEĞİ

Resim 4b. Yangın bölgesinden tepe tarafı bakışı (batı), wow.Turkey.com

lacak evlerin toplam yüzölçümü 1,000 arşın metrekareye (562,50 metrekare) sahip olacaktı.

-İkinci şart. Evlerde ikâmet edecekler üç yıl boyunca kira ödemedi kalma hakkına sahip olacaklardı. Bu süre zarfında imkânı olanlar tahrip olmuş olan evlerinin tekrar inşasına başlayacaklar, cemaat kilise bölgesindeki evlerden ayrılacak olanların da ikâmet ve sahiplik hakları sona erecekti.

-Üçüncü şart. Üç yıllık süre zarfından sonra -bu hak ileriki dönemde 4 yıla çıkartılmıştır- evler geri alınamaz bir şekilde cemaat kilise yönetiminin denetimine girecektir. Cemaat kilisesi bu meskenleri dilediği şekilde kullanabilir.

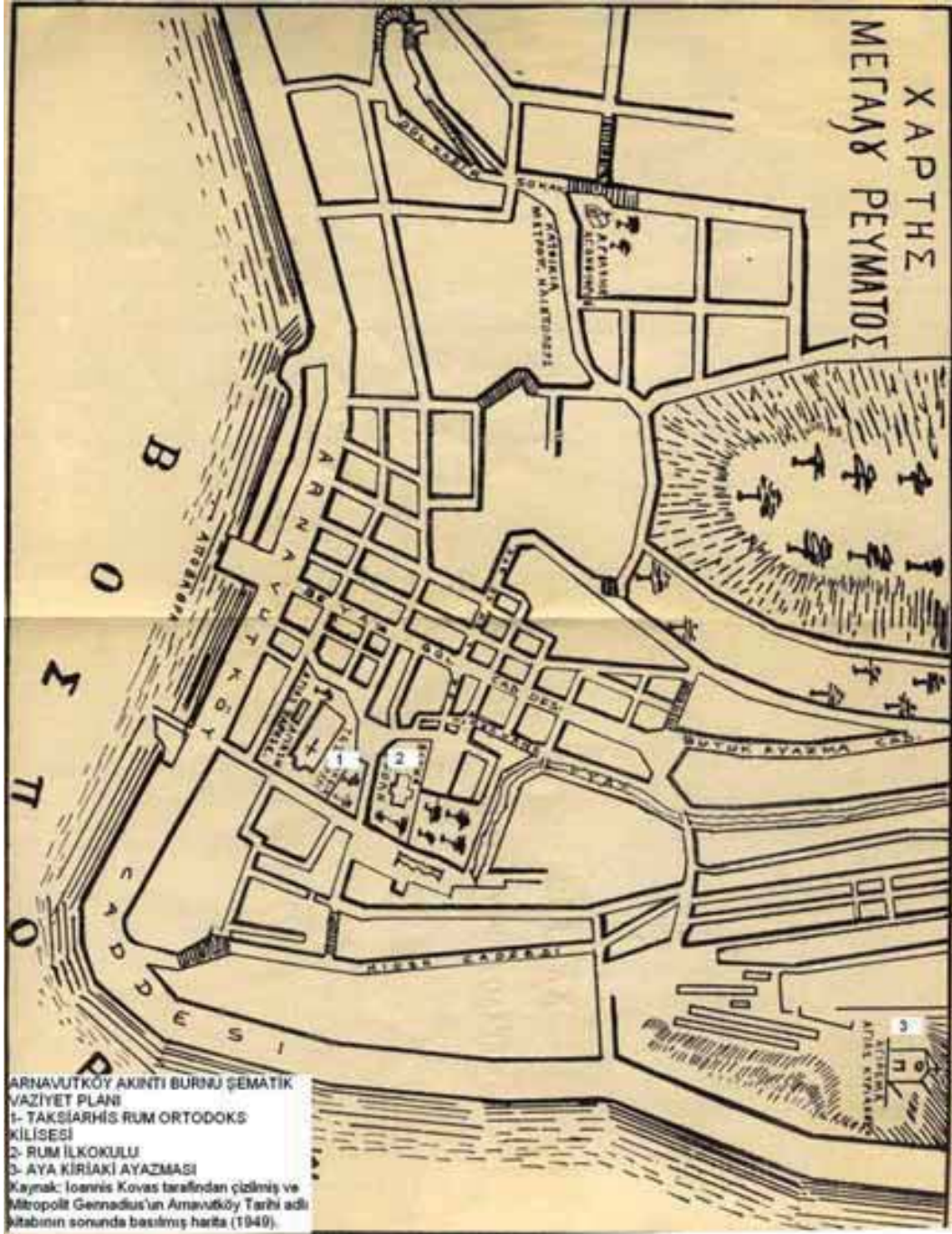
-Dördüncü şart. Cemaat kilise yönetimi, özellikle ülkenin taşocaklarından iri taşların bulunması ve sel yataklarından kum tedarik edilmesi gibi konularda ve işbu projenin en hızlı ve ekonomik bir biçimde sonuçlanması için her türlü kolaylığı sunmak zorundadır.

-Beşinci şart. Üç yıllık süre zarfında meydana gelebilecek her türlü zorunlu tadilat, ayrıca her tür hükümet vergisini de ödeyecek olan cemaat kilisesi tarafından karşılanacaktır.

.....

18 a.g.e., dipnot 14, s. 5-7.

Resim 5. Arnavutköy şematik haritası (1949), I. Kostas tarafından

-Altıncı şart. Kilise Mütevelli Heyeti resmi inşa ruhsatının çıkarılması için gerekli tüm başvurularda bulunacaktır. İşbu ruhsatın yayımlanması ile evlerin inşası başlayacaktır.

Son olarak, Lady Catherine White inşa süresince yangından zarar görmüş olan inşaat ustaları, ince el işçileri ve gündelikçilerinin

BAĞIŞ FAALİYETLERİ VE KENT ALANLARININ ERKEN DÖNEM OLUŞUMU:
ARNAVUTKÖY RUM CEMAATI ÖRNEĞİ

Resim 6. Mimar Vasilaki Efendi Ioannidis

kullanılması niyetinde olduğunu belirtmiştir. Kendisine 15/27 Mayıs 1887 tarihli verilen cevapta¹⁹, Kilise Mütevelli Heyeti, artık evsiz kalmış, gece ve gündüz boyunca çadırlarda yaşamak zorunda kalan yangınzedelere ev inşa edilmesi için arazi tahsis ettiğini belirtmiştir. Kilise Mütevelli Heyeti ilgili yazıda, inşa ruhsatının gecikmesi ile ilgili çekincelerini belirterek, Lady Catherine White'ın sahip olduğu imkânlar dahilinde ruhsatın daha hızlı bir biçimde çıkarılması için çabalamasını rica eder.

Cemaat tarafından Aziz Kiriaki ayazması, bugünkü adıyla Elçi sokağındaki Küçük ayazma yerinde bir arazi tahsis edildi (R. 5). Konstantinos Stef. Karatheodori'nin (1841-1922) Sultan hazretleri mimarları diye adlandırılan Vasilakis Efendi İoannidis (Resim 6) ve oğlu Yangko Bey²⁰ (Resim 7). tarafından planı çizilen ve gözetimi

.....

19 *a.g.e.*, dipnot 14, s. 7-9.

20 *a.g.e.* dipnot 14 «Ekthesi ton pepragmenon ipo tu ek ton melon tis epi tis anegetseos epitropis Konstandinu efendi St. Karatheodori, ekfonithisa en Galliki metafrasi» (İnşa kurulu üyelerinden Konstandinos Efendi St. Karatheodori başkanlığında hazırlanan faaliyet raporu, söz konusu rapor Fransızcaya tercüme edildi) 6. Bölüm, s. 22. Bu meşhur mimarlar, baba ve oğul Sultan'ın rızası ile projenin hazırlanması işi ve evlerin inşasının

Resim 7. Mimar Yango bey Ioannidis

yapılan mahalleye “Lütfiye” adı verildi²¹, yani Sultan Abdül Hamid

.....

yönetilmesi işi için hiçbir ücret almadılar. Ayrıca Denizcilik Bakanı Hasan Paşa tarafından yapılan eski kereste ve kum bağıışı projenin toplam maliyetinin düşürülmesine yardımcı oldu, s. 22-23. K. Karatheodori'nin şükran duygularını sunduğu dördüncü bir kişi ise Osmanlı Bankası müfettişi F. W. Smythe (F.O. Smaith olarak geçiyor). Smythe; Lady White, Pavlos Stefanovik ve Karatheodoris ile birlikte ayrıca “inşa kurulunun” üyesiydi. Smythe malzemelerin ve işçilerin düzenli ve eksiksiz bir şekilde ödenmesini sağlıyordu.

21 Türkçe’de lütuf ihsan, kerem, iyilik anlamına geliyor, bk. *Türkçe-Yunanca Sözlük* (2000) s. 476. Semtin ismi kuşkusuz Sultan’ın İngiliz Büyükelçiliği’nden Kathrine White tarafından «uygun görüldüğü biçimde, yangınzedelerin yararı için» toplanan miktarın tahsis edilmesine izin vermesine atıfta bulunur, *a.g.e.* dipnot 14 s. 5. Aya Kiriki Ayazması bugün Küçük Ayazma olarak adlandırılmakta olup Elçi Sokak’ta bulunmaktadır. Bu sokağın anlamı büyükelçinin sokağıdır ve burada aynı şahsa sembolik bir atıfta bulunmaktadır. 2.95x5 metre boyutlarında olan taş yapıtın olduğu yerde girişin sağında 13 metrelik bir mağara bulunur ve bu mağaranın sonunda bir kuyu vardır ve bunun önünde taş bir tekne vardır. bk. Nikos Acemoglu’nun (*Ta agiasmata tis Polis*’teki (*İstanbul’un Ayazmaları*) Risos Yayınları, Atina 1990), açıklamalarına göre 1990 yılına kadar 7 Haziran’da şenlik yapılırdı ve inananlar ayazmayı ziyaret edebiliyorlardı (s. 109 & 110).

BAĞIŞ FAALİYETLERİ VE KENT ALANLARININ ERKEN DÖNEM OLUŞUMU:
ARNAVUTKÖY RUM CEMAATİ ÖRNEĞİ

Resim 8. Mühendis Konstantin Karateodori Efendi

Han hazretleri lütfuyla yapılmış olan yerleşim. Konstantinos St. Karatheodori İnşaat Mütevelli Heyeti'nde Paris Politeknik Okulu köprü yapım mühendisi olarak bulunmaktaydı (Resim 8). Paris'teki eğitiminden sonra İstanbul'a geri dönmüş ve Nafia Nezareti'nde (Bayındırlık Bakanlığı) 1878 yılında, 6 ay için Nazır olarak atanmıştı. Memuriyetinin dışında kilise çevrelerinde önemli bir faktör olup Ekümenik Patrikhane'nin sekreteri olarak görev yapmıştır. Daha sonra üç yıl boyunca Sisam Adası'nda kaymakamlık yapmıştır (1892 ve 1906-1907). Saygın bir aileye mensup olup kendisi ile aynı adı taşıyan meşhur matematikçinin dayısıydı²².

.....

22 Maria Georgiadi, *Konstandinos Karatheodori. Enas mathimatikos ipo tin skepi tis eksusias (Konstantinos Karatheodori. İktidarın Çatısı Altında Bir Matematikçi)*, Girit Üniversitesi Yayınları, İraklio 2007, adlı eserde isimler panosunda kendisinden “büyük dayı” şeklinde bahsediyor, s. 1142. I numaralı ilavede kendisinin özgeçmişine atıfta bulunuyor, s. 872-874. Kendisine ayrıca Zografion Lisesi'nin inşasında da rastlıyoruz, bk. Savvas Tsilenis, «Erga ke imeres enos konstandinopoliti kalfa tu Perikli Dimitriu Fotiadi» (İstanbul'da bir kalfa olan Periklis Dimitrios Fotiadis'in projeleri ve yaşamı), [İkinci Bilimsel Panel Tutanakları:] *İ kathimerini zoi stin Konstandinupoli sto telos tu dekatu enatu ke stis arches tu eikostu eona (19. Yüzyıl Sonu ve 20. Yüzyıl Başında İstanbul'da Günlük Yaşam)*, Atina'da bulunan Fener Rum Erkek

Diğer hayırseverler ünlü bankerler olan Andreas Singros, S. Zafeiropoulos, Odisseas Negrepointis, Dimitrios Stefanovik Skillitis ve Marsilya'dan bayan Vallianou'dur²³. Bu grubun bağıışı toplam meblağın yüzde %30'una denk gelen 401 Osmanlı lirasıdır.

Bahsedilen bağışlara rağmen en büyük hibe Yunanistan'dan gelmekteydi: Atinalı bayanlar, Yunan hükümeti (tahsilat Yunanistan'ın İstanbul'daki Büyükelçisi A. Kunturioti tarafından yapılmıştır) ve Atina Kızıl Haç Örgütü toplam meblağın %40'undan biraz daha büyük bir orana tekabül eden 558 Osmanlı lirası büyüklüğünde bir bağışta bulunmuşlardır. Büyükelçilikler arasındaki rekabet iyi bir amelin işlenmesine yol açmış olup toplam olarak 1,359,10 Osmanlı lirası toplanmıştır. Bu miktar bütçesel sebeplerden ötürü 146.782 kuruşa tekabül etmektedir (Dönemin 1 lirası 108 kuruşa tekabül etmekteydi).

Masraflar göz önüne alındığında toplam masrafların çoğunluğu, yani %57,8'i (84,871 kuruş) yapı malzemelerini, %34,7'si (50,926 kuruş) işçi masraflarını -bu masraf gurubunun içerisinde belli miktarda malzeme masrafı da gizlenmiş olabilir- ve geri kalan kısım ise malzemelerin taşınması, nakliye masrafları, proje yönetimi (teftişi) ve broşür basımı gibi toplam masrafın %7,5'lük kısmını oluşturan diğer masrafları konu almaktadır. (gelir ve gider raporuna bakınız).

Projenin tamamlanması için gereken süre günümüz şartlarında dahi imrenilecek cinsten sayılabilir. Proje için basılan broşüre göre projenin tamamlanması için 80 gün gerekmiş olup, proje işlemleri 1 Haziran 1887 tarihinde başlayıp aynı yıl 19 Ağustos'ta, İkinci Abdül

.....

Lisesi Mezunları Derneği yayınları, Atina 1999, s. 189-244 ve aynı şekilde Aya Kiriaki'nin inşasında (bk. A. Millas (1996) *a.g.e.* dipnot. 15, s. 695) ve «Agapate Alilus» (Başkalarını seviniz) Eğitim ve Hayır Derneği'nin kurucu üyeleri arasında görüyoruz, yıl 1880 (aynı şekilde A. Millas (1996), s. 522).

23 Muhtemelen Valianos olarak da anılan Yunan Milli Kütüphane'nin milli hayırseverleri Panagis ve Maris Valianos'un genç kardeşi Andreas Valianos'un eşi Mela'dan bahsedilmesi söz konusu. Andreas 1849 yılında İstanbul'da büyük ticaret şirketi kurdu ve 1869'da Marsilya'ya yerleşti. Andreas da kütüphanenin kurucuları arasındadır. bk. Th. V[elianitis], madde başı «Valianos, Andreas», *Megali Elliniki Egkiklopedia (Yunan Büyük Milli Ansiklopedi)*, cilt 6, s. 577.

BAĞIŞ FAALİYETLERİ VE KENT ALANLARININ ERKEN DÖNEM OLUŞUMU:
ARNAVUTKÖY RUM CEMAATİ ÖRNEĞİ

Resim 9. Arnavutköy Vaziyet Planı, S. H. Eldem, *Boğaziçi Yalıları*, I, 95

Hamid'in tahta çıktığı gün tamamlanmıştır. Köydeki Taksiarhes kilisesinde (Resim 9) yapılan «Sultanın üstüne sağlık olsun» vb. ifadeler içeren Şükür Ayini'nden sonra kalabalık kilise cemaati bölgedeki Erkek İlkokulu'nun salonuna doluşmuştur. Bu salonda Kilise Mütevelli Heyeti ve o anda okulda hazır bulunan bölgenin tanınmış şahsiyetleri tarafından²⁴ bir çeşit sözleşme yerine geçen «protokol» imzalanmıştır²⁵. Protokole göre bir bakkal dükkanına sahip 15 tuğla ve iki ahşap ev; 50 oda, 18 mutfak, kanalizasyon sistemine sahip 18 tuvalet ve banyo alanı ve gerekli depo alanlarını içermekte olup projenin tatmin edici bir biçimde tamamlandığına dair ortak bir karara varmışlardır. Bu sebeplerden ötürü söz konusu olan 17 yapıyı sapa sağlam, el değmemiş ve eksiksiz bir biçimde teslim aldıklarını onayladıktan sonra aşağıdaki noktalara vurgu yapmışlardır;

.....

24 Bunlar A. Filalithis, N. Yianakopulos, D.G. Bagach, I. M. Stavru, Elisseos Nikolaidis, A. Vostaco,ğlus, F. Lambridis ve M. Angelidis, *a.g.e.*, dipnot 14, s. 13.

25 *a.g.e.*, dipnot 14, s. 11-13.

Birinci nokta. Yukarıda bahsedilen evlerde Arnavutköy’de yaşayan, ekonomik açıdan güçsüz olup ismi kısmi listede yer alan ev sahipleri dört yıl boyunca yaşayacaktır. Söz konusu liste İnşaat Mütevelli Heyeti Başkanı olan Lady White tarafından resmi genel liste göz önüne alınarak hazırlanıp teslim edilmiştir.

İkinci nokta. Bu dört yıllık süre zarfında Cemaat tarafından yukarıda bahsi geçen şahıslardan yer intifa hakkı, vergi, tamir ya da denetim adı altında hiç bir meblağ talep edilmeyecektir.

Üçüncü nokta. Bu dört yıllık süre zarfında eğer kiracılardan herhangi biri evden kendi isteği çerçevesinde ayrılmak isterse ya da evden atılırsa, boş kalacak odalar Kilise Mütevelli Heyeti’nin onayı dahilinde, yangından zarar görmüş, ekonomik açıdan müşkül durumda bulunan başka şahısların kalması için kullanılabilirlerdir.

Dördüncü nokta. Dört yıllık sürenin bitiminden sonra binaların kiralardan dolayı oluşacak gelirleri, bahsedilen tarihten itibaren geri alınamaz bir şekilde Cemaat’e ait olup söz konusu gelirler bölgedeki okullara tahsis edilecektir.

Beşinci nokta. Herhangi bir yanlış anlaşılmadan kaçınmak için, her kiracı ekte bulunan beyannameyi imzalayacaktır ve son olarak,

Altıncı nokta. İlgili protokol ve bununla ilgili olan evraklar Cemaat tüzüğüne kaydedilecektir²⁶.

Yukarıdaki örneklerden anlaşıldığı üzere projenin yangından zarar görenler için yapılan özel teşebbüslü organize bir yardım hizmeti olduğu, işçi sınıfına karşı ayırım gözetmeden yapılan bir yardım hizmeti olmadığı anlaşılmaktadır. K. Karatheodori, projenin faaliyet raporunu yazarken hayırseverlik düşüncesini, uçsuz bucaksız Payıtaht’ı periyodik bir biçimde kırbaçlayan büyük yangınlardan sonra hem devlet tarafından hem de şahıslar tarafından şanssız kurbanlara yardım edilmesi için büyük çabalar ortaya konulmaktadır şeklinde açıklamaktadır. Devlet içi ve devlet dışından önemli hizmetler toplanarak bu cömert yardımlar belediye makamları ya da özel kurullar tarafından kazazedelere para ya da mal cinsinden dağıtılmaktaydı.

.....

26 a.g.e., dipnot 14, s. 12.

Bu cömert yardımlar işçi sınıfını oluşturan gerçekten ekonomik açıdan müşkül durumda olan insanları ve evsizleri geçici bir süre için bir beslenme ve yaşam çerçevesi içine yerleştirirken, bu yeni tarz yaşam biçimi, felâket öncesi yaşamları bolluk ve geçimleri için kaygısızlıkla nitelendirilebilecek felaketzedeler için bilinmeyen bir anlam oluştuyordu. Bu şekilde, felâket öncesinde hayati ihtiyaçlarını çok çaba gerektiren bir iş vasıtasıyla kazananlar, felâket sonrasında yirmi hatta çoğu zaman otuz gün herhangi bir çabaya girmeden yaşayabiliyorlardı. Bu kimseler için felâket ile gelen en büyük kayıp sahip oldukları birkaç bayağı ev eşyasının tahrip olmasıydı, çünkü zaten yaşadıkları evler kendilerine ait değildi. Sonuç olarak, Karatheodori'nin düşüncesine göre felâket neticesinde çok fazla kaybedecek şeyi olmayan fakirlere yardım dağıtılması uygun değildi. Karatheodori, en alt tabakalara bolca yardım dağıtıldığını aktarırken, yangından daha fazla zarar görmüş ve büyük çabalar ile yoksulluklar neticesinde sahip oldukları servetleri çok kısa sürede yok olan saygıdeğer ve çalışkan bireylerin oluşturduğu orta sınıfa yardımların ölçülü bir biçimde yapıldığına inandığını belirtmektedir. Kıyaslama yoluyla yapılmayan bu tarz bir dağıtım ayrıca para yardımlarının bulunması gibi konularda ortaya çıkan güçlükleri içermekteydi.

Karatheodori bu noktada kendi İnşa Kurulu'nun yenilikçi ve özgün karakterine, projenin her ne kadar yukarıda bahsedilen sistem uygulanarak başarıya ulaştığını reddetmese de, yangınzedelere yardım için oluşturulan kurulların projelerini genellikle bağışları ortak pay ya da aile kategorileri şeklinde verdiklerinde bitirdiklerini belirterek övgüde bulunuyor. Hiç kimse geleceğe karşı öngöründe bulunamaz, hiç kimse yangından harap olmuş, felaketin bir anda tüm gelirlerini yok ettiği ve miras olarak sadece çok acil ihtiyaçları bıraktığı kilise bölgelerinin yas tutulacak durumunu tasavvur edemez.

Cemaat teşkilatını akıllarına getirenlerin sosyal hayatın; kilise ve okulların bakımını üstlenen, öksüz çocukları koruyan ve yetiştiren, hastaları ve fakirleri destekleyen, bir yangın teşkilatı kuran kilisenin etrafında döndüğünü bilirler ve kendi kendilerine «Sosyal yaşam için kesinlikle gerekli olan fonksiyonlar felaketten itibaren nasıl var olmaya devam edecek? Herşey yok olduğuna göre Cemaat Kilisesi yeterli kaynakları nereden bulacak?» şeklinde sorular sorarlar.

Resim 9. Taksiarhis Rum Ortodoks kilisesi (1949),
Genadiusun kitabından

Kartheodoris bu tarz düşüncelerden yola çıkarak, her aileye 4-5 lira verilmesinin -Kilise Mütevelli Heyeti tarafından tahsil edilenlere göre yangınzedelere bu miktar karşılık gelmektedir- genel mutsuzluğu ve Arnavutköy (Resim 10) gibi bir çok banliyöde bu şekilde yaşayan felakete uğramışların yoksulluğunu azaltmayacağını itiraf etmektedir (Resim 11).

Kartheodoris aynı düşüncelerle hareket etti ve Kilise Mütevelli Heyeti para yardımı yerine, Cemaat tarafından hibe edilen alana 50 ailenin yerleşebilmesi amacıyla 17 küçük ev inşa etti. Böylece 19. yüzyılda fakir halk tabakalarının alışılmış yöntemlerinden biri olan her odaya bir aile ilkesi çerçevesinde bir proje uygulandı. Akabinde yaptığı ekonomik kıyas sonucunda, benzer bir evin yıllık kirasının o dönemki şartlar çerçevesinde 8 Osmanlı lirasına denk geldiğini

BAĞIŞ FAALİYETLERİ VE KENT ALANLARININ ERKEN DÖNEM OLUŞUMU:
ARNAVUTKÖY RUM CEMAATI ÖRNEĞİ

Resim 10. 20. yy. başlarında Arnavutköy

ve bu evlerde yaşayan ailelerin kira masrafları çerçevesinde toplam olarak 1600 altın lira harcamaları gerektiğini kanıtlamıştır (8 lira x 50 aile x 4 yıl)²⁷. Bu sermaye, Kilise Mütevelli Heyeti'nin topladığı ve projenin başlangıç yatırımını oluşturan 1.359,10 lirayı aşılıyordu. Cemaat, bu sermayeyi sağlamanın yanı sıra, 4 yıllık sürenin geçmesinin ardından okul binaları için bir ek gelire sahip olacaktı.

Konuyu özetlerken avantajları sıralamakta:

-Birinci avantaj. Küçük mülk sahibi yoksul ailelere ücretsiz ve güvenli sığınaklar bağışlandı.

-İkinci avantaj. Cemaat tarafından ücretsiz sağlanan arazi sayesinde bağışlanan yardımın toplam karşılığı toplanan yardım bedelinden daha fazlaydı.

-Üçüncü avantaj. Cemaat kilise yönetimi dört yıllık sürenin ardından okulları için hiç de küçümsenmeyecek bir gelire sahip olacaktı.

.....

27 a.g.e., dipnot 14, s. 18.

-Dördüncü avantaj. Evlerini kaybedenler Cemaat ile anlaşarak arsalarını yapılmakta olan evler ile ikisinin de değeri hesaplandıktan sonra çok ekonomik şartlar altında değiştirebileceklerdi.

-Beşinci avantaj. Bağışlanan yardımların gerçekten fakir ve yoksullara verildiği konusunda kesinlik vardı.

Bu yöntem neticesinde proje için harcanan paranın kaybedilmeyeceği ve yangından müzdarip olmuş kurbanların; kendilerine verilen, aslında alın teri ortaya koymadan elde ettikleri paraları harcayarak durumdan istifade etme günahına girmeyeceklerini belirtiyor. Karatheodoris kendisinden farklı düşünenlerin birçok itirazları olduğunu bildiğini belirtirken, özellikle iki sebep için lafı uzatmayarak savunma yapıyor:

-Birinci sebep. İnşa edilmekte olan evler tüm kazazedeleri barındırmıyordu.

-İkinci sebep. Evleri tahrip olanların arazileri üzerinde binaların inşa edilmesi gerekiyordu.

Fakat para yetmiyordu. İhtiyaçlara kulak verilerek yangın öncesi ev ve barınağa sahip olanlardan en iyileri evlere yerleştirildiler. Çünkü yangın öncesi kira ile yaşayanların kira ödemedi bu evlerde oturmaları ve böylece maddi durumlarını mülk sahiplerinin mutsuzluğu pahasına düzeltmeleri tuhaf ve haksız bir şeydi. Kazazedelerin en alt tabakalarına ait olanlara herkesin ucuz fiyatlar karşılığında bulabileceği mülk değil fakat iş verilecekti.

İkinci itiraz ile ilgili olarak yol ağı planının, planın yangının ertesi günü sihirli bir değnek ile çizilse bile uzun zaman alan bir iş olduğunu, sadece otuz ya da kırk ailenin tercih edilerek diğer ailelerin tamamıyla savsaklanmasının, bazılarının arazilerinin büyüklüklerindeki eşitsizlik dolayısıyla durumdan faydalanacak olmalarına rağmen kendisine haksız ve kabul edilemez olarak gözüktüğünü belirterek kendini savunuyor. Konuyu kapatırken ifade edilen her iddianın çürütülmesi çabasının gereksiz olduğunu ve hangi plan uygulanırsa uygulansın kötü niyetliler kötü seslerini yükseltecekleri için kıskançlık ve kötülük yüzünden ifade edilen itirazlar ile uğraşmaya değilmeyeceğini belirtiyor. Tüm insani çözümlerin noksanlık

BAĞIŞ FAALİYETLERİ VE KENT ALANLARININ ERKEN DÖNEM OLUŞUMU:
ARNAVUTKÖY RUM CEMAATI ÖRNEĞİ

Resim 11. Arnavutköy'de Sucos Konağı'nın 20. yy. ortalarında hali (1949),
Gennadiosun kitabından

gösterdiğini, yangınlardan o ana kadar uygulanan tüm sistemlerin apaçık kusurlara sahip olduğunun göze alınması gerektiğini ve sonuç olarak izlenen yenilikçi ve cesur yöntem için ufak bir hoş görünün istenmesinin haksız olmayacağını vurguluyor.

Hakikaten Karatheodori'nin bakış açısı bugün belki de sınıfsal olarak değerlendirilebilir olsa da İstanbul'daki soydaşların o dönem ağır basan adetleri çerçevesinde özgün ve yenilikçiydi. Ayrıca, bu olgunun topyekün olarak o dönemde nasıl karşılandığının anlaşılması için dönemin günlük gazete ve dergilerinde araştırma yapılması çabaya değerdir. Evlerin teslim edilmesi dışında projenin gerçekleşmesi ile ilgili tek unsur projenin bilançosudur. Projenin bilançosunda ödeneklerin sayılması ve sınıflara ayrılmasından sonra şu şekilde bir resim ortaya çıkmaktadır: Toplam yekünün %57.8'i (84.871 kuruş) malzeme alınması için kullanılmış olup bu miktarın en büyük bölümü kereste alımı için (29.672 kuruş) kullanılırken, bu miktarı tuğla, kiremit ve Malta taşı (24.834 kuruş) takip etmektedir. Son sırada ise kireç alımı yer almaktadır (10.487 kuruş). Yukarıda bahsedilen verilerden açıkça anlaşıldığı üzere kiremit için ödeneklerin olması

sayesinde çatıya sahip, daha çok kereste, tuğla ve taşların kullanıldığı, ahşap döşemeli basit ve karışık bir yapıdan söz edilmekte. Yapıların temelinde ise taştan faydalanılmıştır.

Banyo-tuvalet alanları ile su ve atık su tesisatlarının olmadığı gözükmemekte. İşçilik masrafları toplam yekünün %34,7'sini (50.962 kuruş) oluşturmuş olup bu masraflarda duvar inşası ile uğraşan ustalar (14.129 kuruş) ve temel kazılması işini üstlenen kazmacılar ana rolü oynamıştır (11,745 kuruş). Bu rakamlara yapıların temeli için alınan taşların masrafının da eklendiği gözükmemekteydi. Bu şartlar altında malzeme masraflarının daha fazla olduğu kabul edilirken, işçi masraflarının buna mukabil olarak azaldığı düşünülebilir. Toplam para miktarı hakkında net bir fikre sahip olmamız, iş ve masrafların «temel kazımı ve taş» başlığı altında beraber bulunmasından ötürü mümkün değil. Projede yer alan diğer meslek sahipleri ince el işçileri yani doğramacılar, genel işçiler ve kazmacılar, sıvacılar, bıçkıcılar, rendeciler (yani ahşap döşemelerin rendelenmesi ile uğraşanlar), boyacılar ve basit marangozlar şeklinde belirtilebilir. Son olarak, diğer masraflar grubu tüm masrafların %7,5'ini (10.985 kuruş) oluştururken, bu grubun en önemli masrafı olarak malzemelerin nakliyesi ön plana çıkmaktadır²⁸. Bu yenilikçi girişimden çıkarılabilecek genel sonuç, bağış ve yardımseverlik faaliyetlerinin 19. yüzyılda kent alanının oluşumunu bir şekilde olumlu yönde etkilemiş olduğudur.

.....

28 Detaylı miktarlar için projenin bilançosuna bakınız. *a.g.e.*, dipnot 14.